

7. Гендерний вимір цивілізаційного розвитку українства

Людмила Афанасьєва

Гендерні родинні ролі у етносоціологічному вимірі

Статтю присвячено дослідженню гендерних родинних ролей та їх диференціації у полікультурному середовищі. Аналізуються дані крос-культурного дослідження ставлення до розподілення родинних ролей в етнічних групах німців, чехів, караїмів, українців та росіян.

The gender-related family roles and their differentiation in a multicultural environment are investigated in the article. The data of a cross-cultural study of attitudes towards distribution of family roles in ethnic groups of Germans, Czechs, Karaims, Ukrainians and Russians are analyzed.

Гендерний підхід останнім часом завойовує все більшу популярність в різних науках: психології, соціології, культурології, навіть економіці та історії. Методологічний апарат, який вводиться цим підходом, виявляється продуктивним для пояснення багатьох явищ. Поняття «гендерної ролі» нерозривно пов'язане з проблемами «гендерної соціалізації», «гендерних стереотипів» і «гендерних відносин».

У різних культурах норми, що дозволяють жінкам і чоловікам вести себе тим чи іншим чином, грати певні ролі у сім'ї та суспільстві досить різні. Цінності і уявлення, що стосуються ролі жінки і чоловіка в суспільстві, і пов'язані з ними гендерні стереотипи і соціальні установки регулюються на глибинному ментальному рівні суспільної свідомості, що сягає корінням в далеке минуле і передається з покоління в покоління. Цей рівень формується в ході довгої історії розвитку суспільства та має різні аспекти: історичний, соціальний, економічний, культурний, релігійний, політичний. Вивчення гендерних стереотипів в контексті кожного з цих аспектів є актуальним і складним завданням. І пов'язано це з тим, що сім'я – це саме та сфера життя кожної людини, в якій уявлення, стереотипи, очікування, пов'язані з протилежною статтю, реалізуються на практиці.

Гендерні стереотипи можна вивчати на трьох різних рівнях. На макросоціальному рівні, коли мова йде про диференціацію соціальних функцій за статеву ознакою і про відповідні культурні норми. На рівні міжособистісних відносин, де гендерні стереотипи похідні не тільки від загальносоціальних норм і умов, але і від конкретної системи спільної діяльності. І на інтраіндивідуальному рівні інтерналізованих гендерних стереотипів – похідна від особливостей конкретної особистості: індивід буде свою поведінку як чоловіка або батька з урахуванням його уявлень про те, яким, на його думку, взагалі повинен бути чоловік, на основі власних установок і життєвого досвіду.

Але, кожен з цих рівнів неможливо розкрити без прив'язки до глибинної системи історично-культурної диференціації родинних ролей та стереотипів. Адже кожна культура за час свого існування накопичила та інтегрувала у свідомість своїх носіїв відповідний комплекс поглядів на родинні ролі чоловіка та жінки. А динаміка гендерних стереотипів у будь-якій культурі є найяскравішим показником глибоких внутрішніх змін ціннісно-змістовного ядра культури, етнічної свідомості і самосвідомості її представників, оскільки сфера сімейно-шлюбних відносин найбільш схильна до регуляції традиційними нормами культури. У зв'язку з цим важливо

відстежити динаміку зміни статево-рольових стереотипів у представників різних етнічних культур з метою порівняння і виділення взаємозапозичень та принципових відмінностей в змісті та спрямованості родинних гендерних стереотипів.

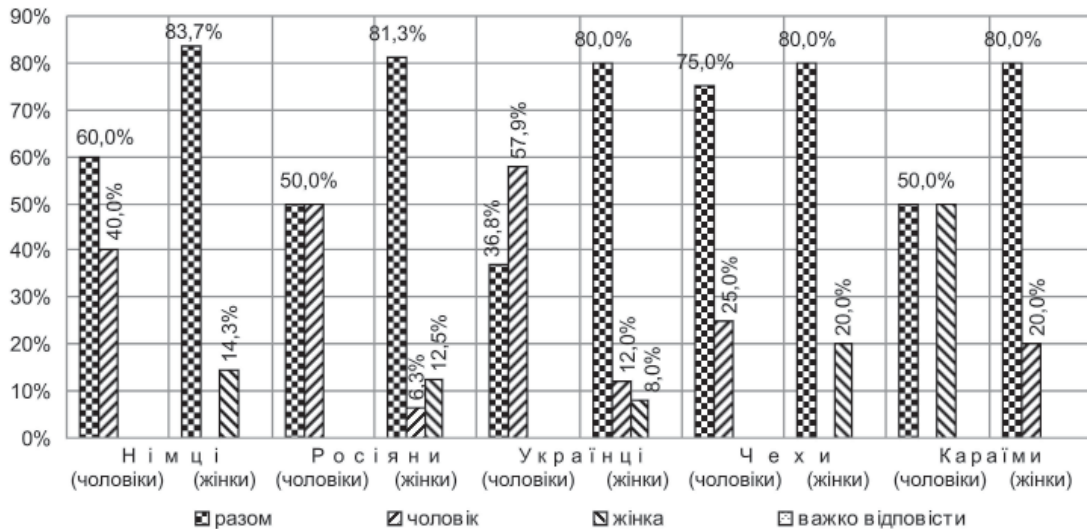
Саме з такою метою у 2011 р. в поліетнічному регіоні (м. Мелітополь та Мелітопольський район) було проведено соціологічне дослідження, у якому брали участь у якості респондентів представники обох статей різних етнічних груп. Респонденти відбиралися за безповторною, цілеспрямованою, квотною вибіркою. Загальна кількість опитаних складає 102 особи. Слід зазначити, що у завдання даного дослідження не входило окреме вивчення і визначення сучасного змісту соціальних гендерних ролей. Зрозуміло, що гендерна диференціація поведінкових норм значно варіює в різних соціальних і етнокультурних середовищах. Проте на базі зібраного матеріалу правомірно зазначити найважливіші з погляду предмета дослідження смислові навантаження, які особливим чином обумовлюють життєдіяльність чоловіка і жінки в сучасному суспільстві.

Отже, щоб визначити ступінь егалітарності і взаємоповаги в родинних досліджуваних етнічних груп, респондентам було запропоновано відповісти на запитання «Відчуваєте Ви себе рівноправним членом в своїй родині?». Результати дослідження показали, що, якщо 100,0 % чоловіків-німців, 92,3 % росіян, 100,0 % українців, 50,0 % чехів і 100 % караїмів відчувають себе рівноправними членами в своїх родинних, то відсоток жінок, які мають таку ж думку, нижчий: 83,3 % німкеней, 68,8 % росіянок, 75,0 % українок, 60,0 % чешок. Розрив невеликий, але розкриває той факт, що і досі в більшості родин різних етнічних спільнот останнє слово залишається за чоловіком.

Але, відповідаючи на запитання «Хто в родині повинен приймати остаточні рішення?», 75,0 % чоловіків-чехів відповіли, що остаточні рішення треба приймати разом. Так само відповіли і 60,0 % німецьких чоловіків та 50,0 % російських чоловіків. Що стосується караїмів, то 50,0 % вважають, що разом, а інші 50,0 % – жінка. Чоловіки української національності розділили свої погляди наступним чином: 57,9 % – чоловік, 36,8 % – разом, 5,3 % – жінка.

На думку представниць прекрасної статі, приймати рішення потрібно разом – з цим погодилось 85,7 % німкеней, 81,3 % росіянок і по 80 % українок, чешок і караїмок (див. мал. 1).

Розпоряджатися сімейним бюджетом 75,0 % чоловіків-чехів і 60,0 % німців вважають, що потрібно теж разом.

Мал. 1 Аналіз відповідей щодо прийняття остаточних рішень в сім'ї (%)

Росіяни теж підтримали цю думку, а саме 64,3 %. На думку караїмів – 50 % разом, 50 % – жінка. Лише українці вважають, що бюджетом повинен розпоряджатися саме чоловік, а саме – 52,6 %. Що стосується жінок, то всі вони обрали варіант відповіді разом. Але самий високий відсоток у караїмів – 80 %. Росіянки – 75 %, українки – 76 %. 71,4 % – представниці німецького етносу, 60 % – чешки (див. мал. 2).

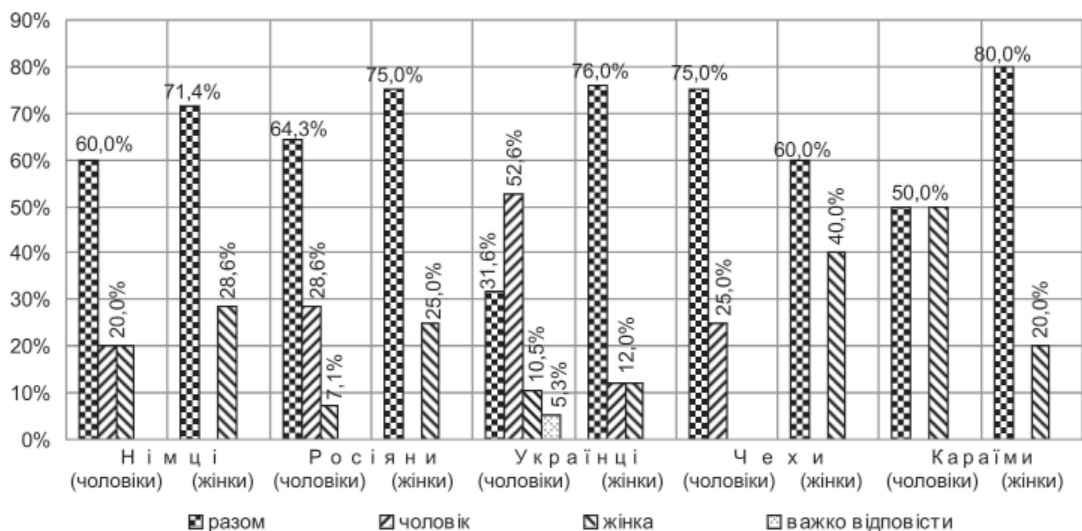
Щодо виховання дітей, то 100,0 % німців, 78,7 % росіян і українців, 75,0 % чехів і 50 % караїмів вважають, що вихованням повинні займатися обоє батьків. Що стосується жінок, то вони теж обрали варіант відповіді «разом», а саме: 100 % – німкеня та чешка і по 85,2 % українок, росіянок і караїмок.

З тим, що домашнє господарство потрібно вести разом погодилася 100,0 % чоловіків-караїмів, 75,0 % чехів і 63,2 % українців. Думки російських і німецьких чоловіків розділилися – 42,9 % і 60,0 % відповідно обрали варіант відповіді «разом», а 50,0 % і 40,0 % відповідно вирішили цю функцію залишити жінці. З тим, що домашнє господарство потрібно вести разом погодилася 100,0 % німкеня, 68,8 % росіянок, 60,0 % українок, 80,0 % чешок і 60,0 % караїмок.

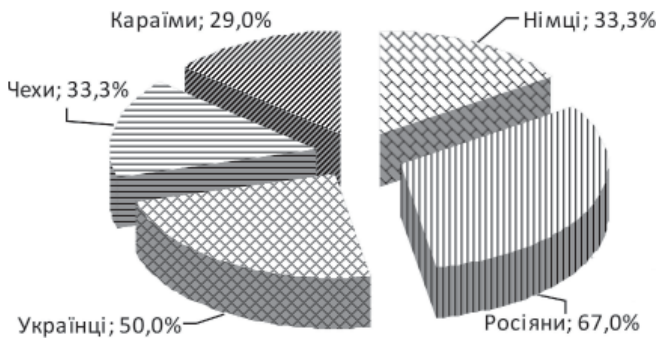
Щодо вирішення матеріального забезпечення сім'ї нас цікавило, хто повинен заробляти гроші. Так, 75,0 % чехів зауважили, що заробляти потрібно разом, але 60,0 % німців, 71,4 % росіян, 52,6 % українців і 50,0 % караїмів зазначили, що заробляти гроші повинен саме чоловік. На дане питання відповіді жінок розподілилися наступним чином: 80,0 % чешок і 68,0 % українок вважають, що заробляти гроші повинні обидва партнери, в той час, як 57,1 % німкеня і 60,0 % караїмок цю функцію переклали на плечі чоловіків.

На запитання «Чи згодні ви з такою думкою, що чоловік – голова сім'ї, а жінка – його помічниця?» ствердно відповіли 80,0 % німців-чоловіків, 79,9 % українців, 78,6 % росіян, 75,0 % чеських чоловіків і 50,0 % караїмів. З цією думкою у порівнянні з чоловіками погодилась 57,1 % представниць німецького етносу, 56,3 % росіянок, 52 % українок, 60 % чешок та 60 % караїмок. Такий розподіл відповідей на запитання тільки зайвий раз доводить той факт, що чоловіки і досі прагнуть займати домінуючу позицію у родині, в той час, як значна частина жінок вважають, що головою в родині може бути і жінка.

З питанням: «Чи прийнятний для Вас цивільний шлюб?» погодилась 67,0 % росіян, 50,0 % українців, по 33,3 % пред-

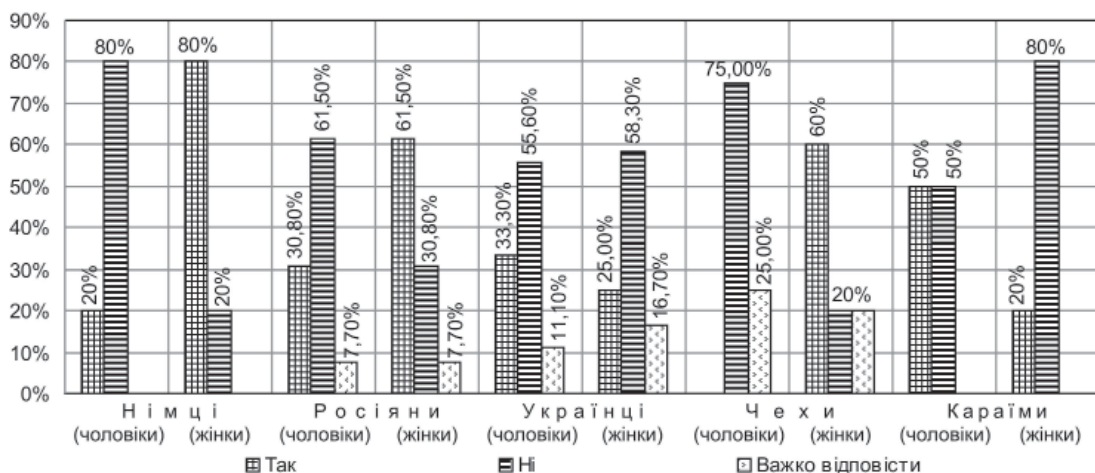
Мал. 2 Аналіз відповідей респондентів щодо розпорядження сімейним бюджетом в сім'ї (%)

Мал. 3 Ставлення респондентів до цивільного шлюбу (%)

ставників німецького і чеського етносів і 29,0 % караїмів (див. мал. 3).

На питання анкети «Що означає для Вас розлучення?» представники німецького етносу (100,0 %) зауважили, що «це завжди нещастя для сім'ї», з цим погодилось лише 50,0 % німецьких жінок, 33,3 % з яких дали відповідь, що «розлучення – це не сімейна невдача, а помилка у виборі партнера, яку треба виправити», а 16,7 % зазначили, що «розлучення – це один з методів вирішення сімейних проблем». Для 52,6 % українських чоловіків і 40,0 % українських жінок розлучення є сімейним нещастям, а для іншої частини українських чоловіків і жінок розлучення – це помилка у виборі партнера, яку треба виправити (31,6 % і 24,0 % відповідно). Що розлучення – це нещастя для сім'ї погодилось 50,0 % чоловіків і лише 20,0 % жінок чеського етносу, друга частина представників даного етносу вважає, що «розлучення – це не сімейна невдача, а помилка у виборі партнера, яку потрібно виправити» (50,0 % чоловіків і 60,0 % жінок). Що «розлучення – це не сімейна невдача, а помилка у виборі партнера, яку треба виправити» погодилось 50,0 % караїмських чоловіків і 60,0 % караїмських жінок, а варіант відповіді, що розлучення є сімейним нещастям, обрало лише 50,0 % караїмів і жодної караїмки. 76,9 % російських чоловіків і 56,3 % українських вважають розлучення сімейним нещастям, 25,0 % жінок і 7,7 % чоловіків зазначили, що це лише «помилка у виборі партнера, яку треба виправити». Такі дані свідчать про той факт, що інститут сім'ї, який в кожній культурі був основою, фундаментом і тилом, нині представниками усіх етносів вже не вважається постійним і непорушним.

Мал. 4 Аналіз ставлення респондентів до переорієнтації ролей в сім'ї (%)

Ствердно на запитання: «Чи припустимо для Вас, щоб жінка займалася бізнесом (кар'єрою), а чоловік – домашнім господарством?» відповіло 20,0 % німецьких, 30,8 % російських, 33,3 % українських, жодного чеського і 50,0 % караїмських чоловіків. З цим питанням погодилось 80,0 % німецьких, 61,5 % російських, 25,0 % українських, 60,0 % чеських і 20,0 % караїмських жінок. Ці дані показують, що всі представники досліджуваних етносів в тій чи іншій мірі сприймають ґендерну переорієнтацію ролей, хоча жінки в цьому випадку показують кращу динаміку ґендерних стереотипів (див. мал. 4).

Питання «Чи потрібна сучасній жінці вища освіта?» дало цікаві результати. Якщо представники і представниці російського, українського і чеського етносів у своїй більшості зазначили, що сучасним жінкам потрібна вища освіта, то з таким твердженням погодилось лише 40,0 % німецьких чоловіків і аж 71,4 % жінок, і 50,0 % караїмів і аж 100,0 % караїмок.

Таким чином, як демонструють дані дослідження, хоча чоловіки і сьогодні займають у багатьох сім'ях домінуючу позицію, але можна помітити деякі зрушення у бік егалітаризму в родині. Так, значна частина чоловіків усіх етносів зазначила, що чоловік і жінка разом повинні приймати важливі рішення, розпоряджатися сімейним бюджетом, разом виховувати дітей, разом вести домашнє господарство і разом заробляти гроші. Жінки теж не проти такої моделі сімейного побуту.

Аналіз рівня егалітарності і взаємоповаги в родинах свідчить про те, що значна частина чоловіків усіх етнічних культур завжди відчувають себе рівноправними членами в родині. І хоча відсоток жінок, які обрали даний варіант відповіді, нижчий і розрив невеликий, але це свідчить, що і досі в родинах даних етнічних спільнот останнє слово за чоловіком. Щодо можливості жінки гармонійно поєднувати професійні й сімейні обов'язки, то результати дослідження підтверджують думку про те, що трансформація ґендерних стереотипів швидше відбувається у психіці жінок, тоді як ще значна частина чоловіків вважають за краще жити за традиційною схемою «жінка= домогосподарка»+«чоловік=здобувач».

Отже, незважаючи на те, що представники більшості етнічних груп продовжують жити за патріархальними законами і цінностями, але жінки, на відміну від чоловіків, вже трохи починають розуміти необхідність змін у сімейно-побутовій і професійній сферах, адже саме на жінці лежить фізичне і психологічне навантаження, оскільки вона заді-

яна в декількох сферах одночасно: сімейній, виробничій і нерідко – громадській.

1. Галустьян Ю. М. Деякі аспекти ґендерної ідентифікації і соціалізації особистості / Ю. М. Галустьян // Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 11–16. 2. Горностай П. П. Ґендерний розвиток та ґендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації / П. П. Горностай // Ґендерні студії: освітні перспективи (навч.-метод. матеріали). – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – 360 с. 3. Динамика гендерных стереотипов и их влияние на профессиональную самореализацию личности [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: <http://www.gender.ra/gloss.htm>. 4. Качан Л.

Ґендерна рівність і суспільний прогрес або чи стануть сучасні попелюшки принцесами [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://info.rehab.org.ua/russian/periodyka/sots_zaxust/number_3/. 5. Основні тенденції та особливості етноісторичного розвитку Запорізького Приазов'я / М. В. Крилов, О. С. Арабаджі // Етносоціальне буття народів Запорізького Приазов'я в геокультурному контексті. Монографія / за заг. ред. Аносова І. П., Афанасьєвої Л. В., Крилова М. В., Пригаро М. В. – Запоріжжя: Обласна державна адміністрація; Мелітополь: МДПУ; Сімферополь: Таврія, 2005. – С. 45–57. 6. Проблеми ґендерної нерівності в Україні залишаються актуальними [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступа: <http://feminist.org.ua/news/s8/example/index.php?id=183>.

Ірина Грабовська

Феміністська теорія та практика, жіночі студії і ґендеристика як складові цивілізаційного поступу України

Аналізується цивілізаційний поступ українства в ґендерному аспекті та його відображення у феміністичних теоріях та практиках. Дається соціо-філософський зріз процесу становлення ґендерно збалансованого суспільства в Україні.

Civilization's development of the Ukrainians in its gender aspect and reflection in feminist theories and practices is investigated as well as socio-philosophical analysis of the becoming of gender-balanced society in Ukraine is done in the article.

Перш ніж говорити про позитивні кроки на шляху цивілізаційного поступу сучасної України, варто наголосити, що лише європейський вибір є таким, який здатен забезпечити її майбутнє у колі розвинених держав світу. «Разом з моїми однодумцями я пропоную і підтримую доктрину українського світу. Це означає інтеграцію до європейського простору, – стверджує В. Наливайченко. – Це означає докорінне оновлення життя в нашій країні. Це означає встановлення економічних правил, за допомогою яких буде створено робочі місця, підтримано малий і середній бізнес, залучено зовнішні і внутрішні інвестиції, не боячись корупції. Це означає повну реформу медичної галузі й соціальної сфери, щоб до людей ставилися не як до бидла, а як до головної цінності держави. Це означає очищення України від всього совкового мотлоху, який через нестачу волі не вдалося відкинути нашим попереднім лідерам. Це і означає український світ, який завжди стоятиме проти будь-яких неоімперських концепцій» [11].

Для незалежної України «...лише послідовний рух до непорушних демократичних стандартів управління державою і життям суспільства, до свободи особистості й захисту громадянських прав, до справедливого судочинства, до прозорих і вільних правил економічного життя є безальтернативною формулою національного, політичного та економічного відродження і оновлення» [11].

Сьогодні тим, хто всерйоз замислюється над геополітичним вибором України, варто зрозуміти, що «ринок Європейського Союзу – це ринок півмільярда людей планети, які живуть в достатку, це ринок передових технологій, найбільших у світі внутрішніх інвестицій і стабільних економічних стандартів, які стимулюють конкуренцію і прогрес. Ринок «євразійського простору» – це примара, його не існує. Бо на його місці – майже сто мільйонів населення, переважна більшість якого перебуває за межею бідності, із застарілою інфраструктурою радянського типу, тотальною корупцією, несправедливим судочинством і авторитарними стандартами, за якими «сильніший керує всім та всіма» [11].

Упродовж своєї історії Україна сприймала чимало впливів як із Заходу, так і зі Сходу. Та тільки там виникало щось унікальне, вартісне, зрештою, всесвітньо значиме, де активно долучався внутрішній креативний елемент, а не відбувалася проста більш-менш адекватна початковому задумові адапта-

ція чужих теорій до місцевих реалій. Так було з українським бароко, так сьогодні буде і має бути з філософією рівності та рівноправності жінок і чоловіків в Україні. У цій розвідці йдеться про адаптацію західних теорій та практики фемінізму до українських реалій.

Історія становлення та розвитку ґендерних досліджень на терені України протікала на очах покоління 90-х рр. XX – початку XXI ст. В період горбачовської перебудови до соціогуманітарної наукової сфери Радянського Союзу починають активно проникати новітні західні концепції, формуються напрямки гуманітарних досліджень, які були принципово неприйнятні в радянській науці. До таких належать і жіночі студії, ґендерні та феміністичні дослідження. Досить швидко вони стали тими науковими розробками, які ввели наукові гуманітарні студії України в контекст світової науки в 90-х роках XX ст. Процес йшов на фоні активного спротиву з боку ортодоксально налаштованих науковців, орієнтованих на вже усталені теми та проблеми. Теоретичним гуманітарним українським проривом у 90-х роках стали дослідження таких науковців, як С. Павличко, О. Забужко, Н. Зборовська, В. Агєєва, Т. Гундорова, І. Жерьобкіна, які, використовуючи феміністську та ґендерну методологію, змогли по-новому проінтерпретувати деякі феномени української культури та життя, насамперед, через вивчення матеріалу з галузі філології, літературознавства та філософії. Щодо соціальної теорії, то тут ґендерні студії розвивались, зокрема, у напрямку напрацювання теоретичних підходів до розуміння постколоніальної української реальності [3].

На сьогодні в українському феміністичному та ґендерному дискурсі розроблено концептуальне бачення місця України у світовому емансипаційному процесі. Специфіка вітчизняного досвіду становлення постколоніальної ґендерної демократії розробляється в роботах українських вчених, зокрема, Т. Власової, О. Власової, І. Грабовської, І. та С. Жерьобкіних, О. Забужко, Л. Кобелянської, Т. Мельник, М. Скорик, Т. Талько, Н. Чухим та ін.

На спеціальну увагу заслуговує внесок представниць жіночого руху у світовий емансипаційний процес та становлення громадянського суспільства в Україні, а також потенціал українського жіноцтва та його вплив на становлення реального суспільства паритетної демократії в Україні. Потребує вивчення і внесок українських науковців-ґенде-